

УДК 81(038)=161.2=112.2

Л. В. РЯБЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

**Рецензія на книгу: Мартинова, Г. І., & Щербина, Т. В.
*Словник середньонадніпрянських говірок***

Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 492 с.
ISBN 978-966-920-592-6

Початок ХХІ ст. позначений інтенсивним розвитком української діалектної лексикографії. Ці праці різні за поставленими завданнями, типом та обсягом. Окрім власне лексиконів у їх класичному варіанті, виконаних на наукових методологічних засадах, сьогодні маємо словники або матеріали до словників, опубліковані в наукових збірниках, різні за наповненням і формою представлення словники-індекси, що є додатками до описових діалектологічних студій (дисертацій, індивідуальних та колективних монографій тощо), глосарії, додані до збірників діалектних текстів, а також низку новітніх лексиконів, укладених на значно ширшому фактичному матеріалі. Опубліковані діалектні словники репрезентують одну говірку, окремих говір або ж ціле наріччя.

Рецензовану працю — *Словник середньонадніпрянських говірок* Г. І. Мартинової та Т. В. Щербини — без перебільшення можна назвати надзвичайно важливою і новаторською в кількох аспектах.

Особливо цінно, що словник містить лексику середньонадніпрянського говору — основи української літературної мови. На жаль, в останні десятиліття цей діалект незаслужено опинився на периферії наукових досліджень діалектологів. Попри те, що історія його вивчення триває майже півтора століття, окремого словника середньонадніпрянського говору досі не було укладено. Треба скласти подяку діалектологам Ганні Іванівні Мартиновій і Тетяні Василівні Щербині за увагу до цієї території, адже всі їхні наукові пошуки пов'язані з говірками рід-

Ц и т у в а н н я: Рябець, Л. В. (2022). [Рецензія на книгу: *Словник середньонадніпрянських говірок*, Г. І. Мартинова & Т. В. Щербина]. *Українська мова*, 4(84), 139–143.

ної для них Середньої Наддніпрянщини (варто згадати, зокрема, праці Г. І. Мартинової *Лінгвістична географія правобережної Черкащини*, 2000; *Атлас побутової лексики правобережної Черкащини*, 2000; *Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика*, 2003; збірники діалектних текстів, опубліковані під її керівництвом: *Говірки Південної Київщини*, 2008; *Говірки Західної Полтавщини*, 2012; *Говірки Черкащини*, 2013 та ін.). Своєрідним узагальненням інформації про цей об'єкт дослідження став аналітико-бібліографічний огляд *Середньонаддніпрянський діалект* Г. І. Мартинової, Т. М. Тищенко та Т. В. Щербини (2007).

У своїх публікаціях Г. І. Мартинова і Т. В. Щербина прагнули актуалізувати системне вивчення говірок Середньої Наддніпрянщини, що сприяє глибокому осмисленню місця і значення середньонаддніпрянського говору як визначального у формуванні та становленні літературної мови. Рецензована праця стала продовженням цих досліджень. Свої міркування щодо задуму укласти такий словник авторки оприлюднювали в доповідях на наукових конференціях та публікаціях у наукових часописах. Як зазначає Г. І. Мартинова, «Концепцію укладання словника середньонаддніпрянських говірок було презентовано восени 2012 року на Міжнародній науковій конференції, присвяченій визначному лексикологові й лексикографу Леонідові Сидоровичу Паламарчукові, де означено основні положення цієї праці: укладання реєстру провадити за збірниками діалектних текстів... Також було вказано на специфіку й способи тлумачення лексем»¹.

Словник середньонаддніпрянських говірок є регіональним діалектним лексиконом тлумачного типу — до реєстру ввійшли слова, що відрізняються від літературно нормативних лексичним, словотвірним, фонетичним, акцентним, граматичним оформленням і семантикою, а також номінації, пов'язані з традиційним побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями середньонаддніпрянців.

Видання має традиційну структуру. Окрім власне словникової частини, на початку вміщено кілька вступних розділів — *Передмова*, *Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонаддніпрянських говірок*, *Структура словникової статті*, де докладно схарактеризовано будову лексикону. Подано список використаної літератури, список умовних скорочень, умовні позначення типів говірок та умовні позначення назв населених пунктів. Новаторською є остання частина видання — *Ілюстрації до словника середньонаддніпрянських говірок*. Така методика ілюстрування в словниках діалектного мовлення відома в польській діалектній лексикографії.

Рецензований словник не претендує на повноту представлення лексичного складу говірок середньонаддніпрянського діалекту. Як зазначають укладачі, спочатку вони ставили перед собою завдання максимально повно відобразити лексичний склад середньонаддніпрянських

¹ Мартинова, Г. І. (2019). Словник середньонаддніпрянських говірок: географія реєстрових слів. *Мовознавчий вісник*, 27, 78.

говірок, але невідворотність і активність змін у житті нашого народу дещо звузили реєстр, і до словника потрапили лише найвиразніші лексичні особливості говору. Важко було відібрати слова, оскільки частина лексичних одиниць стала надбанням української літературної мови. Це номінації, пов'язані з особливостями господарювання, народними промислами, побутом, звичаями, віруваннями, обрядами, хоч і багато з цих назв так само стали надбанням літературної мови, як, наприклад: *в'язальник, жолоб, журавель, паляниця, худоба* тощо. Оскільки значна частина вміщених у словнику понять відходять сьогодні в історичну пам'ять мовців, бо зникають самі реалії, змінюються умови й обставини життя, то особливо важливими видаються згадані вище кольорові ілюстрації наприкінці видання. Варто зауважити, що й новіші поняття потрапили до реєстру (хоч деякі з них мають фонетичні видозміни, але семантика збігається з літературними варіантами): **вакувація, душ, рюзак, тапочки** та ін. Основний масив реєстрових лексем складають повнозначні частини мови. Увійшли до реєстру антропоніми — **Іван** чол. Ім'я Іван (с. 160); топоніми та мікротопоніми — **Розсошинці** 'село в Чигиринському районі Черкаської області' (с. 361), **Шнури** 'назва кутка в с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.' (с. 468) та ін.

Ця лексикографічна праця є новаторською і щодо джерельної бази, оскільки її основою стала спеціальна картотека лексики середньонаддніпрянських говірок та записи діалектного мовлення (діалектний матеріал зафіксовано у 270 населених пунктах Середньої Наддніпрянщини), що засвідчують їхній лексикон від 20-х рр. ХХ ст. Підґрунтям формування картотеки для укладання словника стали записи діалектного матеріалу за спеціальним питальником (за основу взято й удокладнено відому діалектологам програму Й. О. Дзендзелівського для підготовки лексичного атласу українських говірок) та опублікована текстотека (фонохрестоматія, представлена на компакт-дисках). Специфікою словника є також укладання його реєстру за питальником та зв'язними текстами, що є графічним відображенням фонозаписів із електронної фонотеки середньонаддніпрянських говірок. Надання укладачами словника переваги саме діалектним текстам уможливило виявлення локалізмів та регіоналізмів у спонтанному мовленні діалектоносіїв у різних фонетичних, граматичних і словотвірних варіантах, а також поглибило розкриття семантики реєстрових слів через ілюстрування мікротекстами, що важко зробити під час традиційного опитування за програмою-питальником.

На жаль, ніде не зазначено обсяг словника, скільки лексем налічує його реєстр. Однак, якщо «помандрувати» сторінками лексикону, то можна, наприклад, відтворити обряд весілля, описати все весільне дійство й віднайти назви всіх учасників і дій: **гільце, дівич-вечір, молода, молодий, придане, свайба, свадібне, свайбовий, сватальник, свикруха, шишка** тощо. Це теж підтверджує, що словник укладено за розлогими наративами.

Особливості говірок середньонаддніпрянського діалекту, зокрема інформацію лінгвогеографічного характеру, подано в I томі *Атласу україн-*

ської мови. Варто зауважити, що рецензований словник репрезентує не всю територію середньонаддніпряньського говору, бо для його укладання використано матеріали лише з Південної Київщини, Черкаської та Полтавської областей, тобто з центрально-українського ареалу середньої течії Дніпра, із самого серця цього діалекту.

Одним із засадничих принципів укладання словника є представлення географії реєстрових слів та їхніх варіантів за групами говірок: правобережні північні середньонаддніпряньські, лівобережні північні середньонаддніпряньські, центральні правобережні середньонаддніпряньські, центральні лівобережні середньонаддніпряньські, південні середньонаддніпряньські, східні середньонаддніпряньські (мішані із середньонаддніпряньською основою), західні середньонаддніпряньські (перехідні середньонаддніпряньсько-подільського типу) говірки. Такі лінгвогеографічні та текстологічні матеріали дають змогу систематизувати інформацію про поширення лексем у середньонаддніпряньському ареалі.

У лексиконі традиційний — алфавітний — порядок словникових статей. Кожна словникова стаття містить реєстрове слово (лексему записано графічно та фонетичною транскрипцією), граматичні й семантичні ремарки, пояснення значення, контекст-ілюстрацію, локалізацію, здійснену за традиційними принципами української діалектної лексикографії (зазначено назву населеного пункту) та за внутрішнім поділом середньонаддніпряньського діалекту.

Словник побудовано так, що, коли в говірках функціонують різні фонетичні варіанти лексем, то їх уміщено в одній словниковій статті із вказівкою на поширення варіантів. Так подано, наприклад, поняття: **дівич-вечір**, **свайба**, **спичка**, **споришки** та ін.

До реєстру рецензованої праці ввійшли й поширені в говірках фразеологічні одиниці, які позначено знаком \diamond перед затранскрибованим варіантом: **возить чопа** \diamond во'зит' чо'па, обряд., 'жартівливий післявесільний обряд, коли весільні гості везуть батьків молодих на возику до водойми і там купають' (далі словникову статтю ілюструє розлогий текст, у якому сам вислів не вжито, але детально описано обряд) (с. 71); **коса заплетина** \diamond зап'летина ко'са 'символ одруження в сновидіннях' (с. 200); **роззявить (роздявить)** рота \diamond ро'з':авит' (роз'д'авит') 'рота 1. 'дивуватися з чого-, кого-небудь, задивлятися на що-, кого-небудь': *і чо'го ти о'то с'тала / 'рота роз'д'авил.а* (Пщ) ЦЛСГ; 2. 'кричати, сваритися': *ро'з':авит' рота на свик'руху / ота'к.і нив.іст'ки п.іш'л.и* (Пщ) ЦЛСГ; СГ (с. 360). Окремими словниковими статтями є сталі сполуки: **з'їсти як за спину кинуть** (с. 126), **зашпари зайшли** (с. 145), **як гріх над душею, як муха в окропі, як на зарваній вулиці** (с. 476) та багато інших.

Рецензований словник не обтяжений семантичними ремарками, й у словникових статтях подано лише найнеобхідніші з них. Словник містить багато лексем, які називають уже зниклі на сьогодні реалії, тому вони позначені як рідковживані. Граматична інформація присутня, і її досить для такого типу словника.

Вочевидь, робота над реєстром словника та розв'язанням питання про внесення конкретної лексеми до слівника була непростю, бо, наприклад, помічаємо лексеми, що потрапили не на своє місце (див. **узвар**). Окремі лексеми, наведені як приклади в передмові до словника, у самому тексті представлені по-іншому (див. **святьба** на с. 9 і **свадьба** та **свайба** з варіантами **святьба**, **свадьба**, **свальба** на с. 372).

Висловлені зауваження і міркування можна вважати суто технічними, що аж ніяк не впливають на теоретичну й практичну цінність рецензованої праці, яка ще раз підтвердила очевидність нинішнього відходу укладачів діалектних словників від проторованого шляху — виписувати на картки, записувати лише за програмою-питальником, робити вибірку цитат-фрагментів чи окремих синтагм. Сучасні діалектні лексикони засвідчують активний пошук лінгвістами найоптимальніших прийомів і методів створення нових лексикографічних праць із використанням ширших джерельних баз та системним представленням нового матеріалу.

Словник середньонадніпрянських говірок Г. І. Мартінової та Т. В. Щербини є фундаментальною працею, що гідно поповнив скарбницю діалектної лексикографії української мови. Відходять у небуття носії традиційної матеріальної та духовної культури, зникають або змінюються побутові реалії, і щоб зберегти оту духовну й мовну культуру народу, невідкладним і нагальним постає завдання сучасної лінгвістики — активне лексикографічне опрацювання діалектної лексики.

Рецензію отримано 03.11.2022

Liudmyla Riabets', PhD in Philology, Senior Researcher of the Department of Dialektology, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Review of the book: Martynova, H. I., & Shcherbyna, T. V. *Slovyk seredn'onaddnyprians'kykh hovirok*

Cherkasy: Vydavets' Chabanenko Iu. A., 2020. 492 pp. ISBN 978-966-920-592-6 (in Ukrainian)